

О.П.КРИВОШИЙ

УЧАСТЬ ЖІНОК В СУСПІЛЬНО - ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ЗА ЧАСІВ КОЗАЧЧИНИ

Протягом тривалого часу українська історична наука невдалим пристосуванням нав'язаних їй шаблонів відкидала багато цінних елементів життя народу. Наслідком цього стало те, що жінки, які упродовж багатьох віків історії нашого народу поряд із чоловіками виступали активними учасниками більшості суспільно - політичних процесів, залишилися відсутніми в політичній історії України другої половини XVI - першої половини XVII ст. Хоча суспільне становище жінок на українських землях в зазначений період суттєво відрізнялось від становища жінок в країнах Європи та в Московській державі.

Друга половина XVI - перша половина XVII ст. були справді унікальним проміжком часу в історії соціального, духовного та політичного розвитку нашого народу. На українських землях йшов активний процес формування самосвідомості народу, усвідомлення їм своїх національно-

політичних інтересів, одним словом, йшла широка політизація етносу.

Етносу, який, незважаючи на прояви польського національного гноблення, продовжував жити і розвиватись на основи традицій Київської Русі.

Фактична влада на українських землях належала українським магнатам - нащадкам руських князів та бояр, які мали досить значний вплив і на політику Литви.

Зазначимо, що в середньовічній уяві політична незалежність країни, на відміну від сучасного стереотипу мислення, не ототожнювалась з державною суверенністю, оскільки тодішня правосвідомість не знала безпосереднього панування держави над особою підданцю [1]. Середньовічна людина підпорядковувалася іншій людині, а не державі.

Держава сприймалася як категорія досить абстрактна, лише свого роду придаток до особи пануючого. Всі соціальні категорії середньовіччя були, насамперед, правовими категоріями, адже за словами Й.Хойзинги, неформальна, вільна від умовностей поведінка людей не характерна для епохи всеохватного формалізму [2].

З точки зору людей того часу, місцеві політичні інститути були втіленням реальної влади і в адміністративному устрої, і в правовій системі, а пізніше - і в приналежності до певної релігійної конфесії.

Стрижем цих інститутів як споконвіку до Унії, так і після неї, за твердженням Н.Яковенко, залишалися власні князі-магнати, які символізували ідею політичної незалежності (в тогочасному розумінні О.К.[3]). Навколо князів формувалось мікросередовище шляхти-бояр, залежних від пана економічно і політично.

Про розвиток магнатського землеволодіння в Україні можна судити з опису земельних маєтків Волині у 1629 році. Так, Домінік Заславський /спадкоємець Острозького/ володів 283 поселеннями, Миколай Чорторійський -124, Юрій Збарзький - 122 поселеннями [4]. Однак серед найбільших магнатських володінь Волині вирізняються і величезні маєтки волинських магнаток Гани з Острозьких Ходкевич, яка володіла 106 поселеннями, що нараховували 6813 домів або 3,2% від їх загальної кількості [5].

Катерина з Острозьких Замоїська володіла 83 поселеннями, Софія Острозька - 76, а Христина Єломалинська з чоловіком Данилом - 21 поселенням [6].

З 1386 поселень, які належали волинським магнатам, 286 були власністю жінок-магнаток, які самостійно або разом з чоловіками володіли ними. А, отже, могли мати вплив на перебіг політичного життя в своїх володіннях.

Слід зазначити, що на українських землях суспільне становище жінки, на відміну від Західної Європи, залежало не від суспільного становища чоловіка, а від її майнового становища. І тому шляхтянки, особливо вдови, офіційно не приймаючи участі в політичному житті держави, але володіючи інколи величезними земельними латифундіями, отримували суспільну вагу в своїх повітах [7].

На цю обставину звернув увагу ще Михайло Литвин, який писав, що татарські і московські жінки «не мають чоловічих прав, а наші властувать над багатьма чоловіками: одні - управляючі волостями, містами, помістями; другі - отримуючи прибуток, треті - спадок» [8].

Вимоги М.Литвина суворо розмежувати жіночі права з чоловічими та заборонити шляхтянкам доступ до останніх повністю відповідали моральним устоям тогочасного суспільства і становищу в ньому жінки.

В середньовічному українському суспільстві, як у специфічній системі зв'язків між людьми, жінка існувала в конкретному соціальному середовищі, в якому керувалась притаманними їй нормами поведінки, духовною орієнтацією та стереотипами морально - етичних цінностей. Будучи значимою одиницею суспільства, жінка за повнотою своїх прав і свобод не становила в цей період будь-якого винятку. Правове становище жінок - шляхтянок нормував Литовський Статут. У його карних і цивільних постановах був проведений принцип рівного права для чоловіків і для жінок.

Михайло Литвин зазначав, що витоки жіночих «вольностей» криються у праві жінки на успадкування землі.

Литовський Статут, забезпечивши майнову незалежність жінки і її право на успадкування землі, узаконив тим самим право жінок на володарювання над підлеглими їм землеволодіннями та підданими [9].

Зміст статей Литовського Статуту 1566 і 1588 рр. підтверджує, що всі привілеї і права, якими могли користуватися жінки - представниці вищих суспільних ступенів, залежали від їхнього майнового становища. Жінки іноді навіть зловживали своєю свободою і правами, притісняючи підлеглих чоловіків, про що з осягом писав М.Литвин [10].

Проте за умовою, що самоуправство всіх видів і ступенів було звичайною умовою існування південноруської військовослужилої людини, жінка лише йшла «слідом чоловіка» [11].

Такий стан речей не був участю представниць вищих суспільних ступенів. В нижчих верствах суспільства відбувався процес, схожий з назвами за сутністю, але відмінний за мотивами і результатами.

В зазначений період жінки досить активно переймалися інтересами чоловіків і навіть, за слушним зауваженням академіка О.Левіцького, повніше відбивали у своєму житті й діяльності як добрі, так і лихі риси свого часу [12].

Опираючись на документальні свідчення, дослідник наголошував, що «кожна суспільна ідея і напрямок, кожна панівна в ту епоху чеснота чи вада знаходили в українській жінці не менш повне і пристрасне виявлення, як і в представниках іншої статі» [13].

Ще перший Литовський Статут юридично оформив головний обов'язок та привілей землевласників - несення земської служби, за яким вдови - землевласниці зобов'язувались поставляти певну кількість воїнів, а не служити особисто. Це положення, до речі, поширювалось і на незаміжніх землевласниць, які жили окремо від сім'ї. Проте жінки іноді самі виконували цей обов'язок, з'являючись на військову службу, як це зробила в 1565р. Зофія Єзофова.

Показовим в цьому відношенні є й факт участі жінок в прийнятті найважливіших політичних рішень тієї епохи. Коли польський король Жигмонт Август наказав українській і литовській шляхті присягати на унію Литовського князівства з Польщею, то на Волині разом із зем'янами присягало і чимало зем'янок - тих, що сиділи на «вдовинім стільці» і володіли маєтностями [14].

За себе і своє потомство склали присягу Василиса княжна Ружинська, княгиня Катерина Скорупинська, пані Михайлова Козинська, каштелянша Луцька. Причому, зять Козинської - князь Миколай Ярославович мав право на підпис лише після матері сімейства [15]. Тим самим, підпис жінки - шляхтянки мав вирішальне значення навіть у справах державної ваги.

Жінки не були усунені і від заняття та наслідування державних посад. Михайло Литвин в своїх записках з жалем писав про те, що жінка інколи «начальствує у нас в кріпостях, навіть пограничних з землями московськими, які необхідно було б доручати тільки чоловікам великої сміливості» [16].

Як свідчать документи, жінки могли займати і наслідувати посаду старости.

Так, Корсунське староство перейшло від Яна Даниловича до його дружини Софії [17].

Додамо, що волинська зем'янка Ганна Борзобогата - Красенська керувала в зазначений період казною Луцької єпископії [18].

А в раду княгині Марії, що була фактично урядом в Пинському князівстві, входили найвпливовіші бояри - чоловіки [19]. Участь в роботі ради розглядалась в ті часи як участь в місцевому урядовому органі, який очолювала княгиня.

В. Антонович вважав, що вибори бурмістрів в українських містах інколи перетворювались на вияв «особливішої ласки або розказу з боку дідича, а не наслідком існуючого права» [20].

Документи виразно доводять активну участь жінок - магнаток у цих справах та їх вплив на суспільно - політичне життя українських міст і містечок. « З виразної волі і розказу єї вельможності, - говориться в документі кінця XVI ст., - їх М. Комісарів, присланих до Дубна від Я.О. княгині Є.М. панії нашої милостивої і добродійки, ми уряд, поспільство і громада міста і передмістя, перевели вибори бурмістрів» [21].

За істориком Антонієм I, жінки - шляхтянки в зазначений період ведуть досить активне політичне життя, беручи участь у конференціях, нарадах та сеймиках, у з'їздах сільських господарів, проникають в трибунали і навіть в сейм, люб'язничають нерідко з предводителями союзних армій теж заради користі «застянкової» дипломатії, одним словом, верховодять в краї [22].

Воля і повноправність українського жіноцтва проявлялась у багатьох вчинках, які носили виражений політичний характер. Волинська княгиня Софія Ружинська та Ганна Борзобогата - Красенська, наприклад, відмовлялися підкорятися вимогам місцевої влади і навіть розпорядженням польського короля [23]. А коли на межі XVI-XVII сторіч православ'я стало в Україні прапором боротьби із засиллям польської мови та польської культури в цілому, немало найдостойніших жінок сміливо ставалі на захист православ'я [24]. За влучним виразом М. Грушевського, народ «хотів не самих успіхів церкви, а відродження національного поступу й життя» [25].

Релігійні ідеї стали в цей період головною ознакою українства, тим символом, навколо якого консолідувалась самосвідомість українського етносу.

Визнання себе православним рівнялось в ті часи визнанням себе українцем, продовжувачем традиції предків.

Будучи матеріально незалежними, жінки сміливо виступали проти католицьких священників, проти поширення католицької віри, освіти. Коли Володимиро-Волинський єпископ вчинив погром в православній церкві м. Володимира, дружина каштеляна Брацлавського Марія Загоровська подала до суду скаргу на єпископа, який «нечувано образив православну святиню» [26].

Жінки засновували православні монастирі, відкривали православні школи, підтримували друкарні, допомагали православним священникам і викладачам шкіл, на власні кошти друкували книги православного духу, брали участь в діяльності братських організацій. Дочка київського каштеляна Романа Гойського Регіна Соломирецька, аби чинити опір соціанству, в 1638 році заснувала в місті Гощі православний монастир і відкрила при ньому школу підвищеного типу «аби еретичеські науки над православною релігією більше не тріумфовали» [27].

Раїна Могилянка, княгиня Вишневецька активно надавала допомогу церквам, школам і монастирям, які переслідувались як відступниками, так і урядом Польщі [28].

Крім того, Раїна Могилянка по смерті чоловіка не лише підтверджує його фундації на Густинський і Лядинський монастирі, але й сама фондує Мгарський монастир під Лубнами [29]. Княгиня Вишневецька підтримувала також і відомого православного дияча Ісаю Копинського, якому доручила завідувати усіма приходськими церквами в її українських володіннях з підкоренням йому священників і всього духовенства [30].

Сестри - княжни Олена і Софія Чарторійські - фондували Пересопницький монастир, заснували при монастирі шпиталь для убогих і школу для селянських дітей. Більше того, Софія відкрила друкарню в своєму маєтку в м. Рахманові, перекладала з грецької на українську мову книги святого письма - євангеліські та апостольські [31]. Палка прихильниця православної віри і освіти, княгиня Чарторійська підтримувала і відомого дияча Львівського братства Кирила Транквіліона-Ставровецького, автора «Євангелія учительного». Цей твір було видруковано в Рахманові в 1619 р.

Шляхтянки Марія Потоцька та Ганна Могилянка Чорніковська - рідні сестри княгині Раїни Вишневецької - підтримували православні монастирі і школи. Остання навіть вписалась в 1630 р. в реєстр Львівських братчиків [32].

Тим самим, заснування жінками православних монастирів, шкіл і богоділень розглядалось в ті часи як символ відродження давнього «руського» життя. А православна віра служила гаслом і рушієм боротьби за збереження національної окремішності. В нижчих верствах українського суспільства також відбувалися

процеси, схожі з описаними, але в менших масштабах. Міщани і навіть селяни приймали участь у заснуванні монастирів і православних шкіл [34]. Так, міщанка з міста Яворова Маргарита Грициківна фондувала Яворівський монастир Св.Трійці біля села Луки [35].

Жінки усіх суспільних станів приймали участь у діяльності братств. Серед членів Львівського братства, що об'єднало навколо себе не лише львівських православних міщан, але й жителів з навколишніх міст, було кілька жінок [36].

Таким чином, в XVI – першій половині XVII ст. жінка, відіграючи цілком активну роль в українському суспільстві, так же сприйнятливо, як і чоловік, відгукувалась на всі віяння часу. Вона брала участь в усіх суспільно-політичних процесах, які відбувались в зазначений період на українських землях, а, отже, була активно "встроена" в систему політичних подій тих часів.

Своєрідне громадсько-політичне життя України XVI – першої половини XVII ст. не вміщається в рамки традиційної політичної історії. Воно обумовило вироблення специфічної системи взаємозв'язків жінки і суспільства, жінки і місцевих органів влади, жінки і релігії. В цій складній системі фігура жінки-землевласниці була досить помітною і значимою.

ПРИМІТКИ

1. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. – К., 1993. – с.82.
2. Хейзинга Й. Осень средневековья: Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах. – М., 1988. – с.263.
3. Яковенко Н.М. Вказ. твір. – с.83.
4. Баранович О. Залюднення України перед Хмельниччиною // Залюднення Волинського воєводства у першій пол. XVII ст. – К., 1930. – с.25.
5. Яковенко Н.М. Склад шляхти – землевласників Київського воєводства напередодні визвольної війни українського народу 1648–1654 р. р. // Феодалізм на Україні. – К., 1990. – с. 84.
6. Яковенко Н.М. Спроба обрахунку численності шляхти на Правобережній Україні у першій половині XVII ст. // Україна і Польша в період феодалізму. – К., 1991. – с.92.
7. Валиконите И. I Литовский статут – один из важнейших источников по истории положения женщин в Великом Княжестве Литовском. // Первый Литовский Статут 1529 г. Материалы Республиканской научной конференции “450 лет Первому Литовскому Статуту. Вильнюс. 1982 – с.41.

8. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси / Под ред. В.Антоновича/. – Выпуск 1. – К., 1890. – с.42.
9. Валиконите И. Вказ. твір. – с.39 – 42.
10. Мемуары относящиеся к истории Южной Руси / Под ред. В. Антоновича/. – Выпуск 1 – К., 1890. – с.42.
11. Ефименко А.Я. История украинского народа. – К. 1990. – с.142 – 143.
12. Левицкий О. Анна–Алоиза, княжна Острожская //Киевская старина. – 1883. – Сентябрь. – с.29 –332.
13. Там же.
14. Мордовець Л. /Орест Левицький/ Про шлюб на Україні – Русі в XVI – XVII століттях. – Львів. 1906. – с.6 – 7.
15. Козуля О. Жінки в історії України. – К. 1993. – с.35.
16. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси / Под ред. В.Антоновича /. –Вып. 1. – К., 1890. – с.42.
17. Акты о заселении Южной России XVI–XVII в. // АЮЗР – т. III, – ч. VII – К., 1905 – с. v.
18. Левицкий О. Анна–Алоиза княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Сентябрь. – с.33.
19. Грушевский А.С. Пинское Полесье. Очерки. – ч. 2 / Туров, Городок и Пинск в составе кн. Литовского. Пинское староство кор. Боны / XIV – XVII вв. – К., 1903. – с.112–115.
20. Антонович В. Українські міста. – Львів. 1904. – с.282
21. Там же.
22. Антоній І Украинские женщины // Киевская старина. – 1883. – Июнь. – с.272
23. Левицкий О. Анна–Алоиза княжна Острожская // Киевская старина. – 1883. – Сентябрь. – с.329–332.
24. Левицкий О. Вказ. твір. – с. 329–330
25. Грушевський М. Духовна Україна. – К. 1994. – с.176.
26. Батюшков Л.Н. Вольнь Исторические судьбы Юго–Западного края. – СПб., 1888. – с.132.
27. Савич А. Нариси з історії культурних рухів на Україні та Білорусії XVI–XVII в. – К., 1929. – с.49–50.
28. Луговий Ол. Визначне жіноцтво України. – К., 1994. – с.122–123.
29. Левицкий О. Раина Могилянка, княгиня Вишневецкая. – К., 1887. – с.VI.
30. Там же.
31. Луговий Ол. Вказ. твір. – с.124–125.
32. Левицкий О. Раина Могилянка, княгиня Вишневецкая. – К., 1887. – с.III.

33. Грушевський М.С. Культурно–національний рух на Україні – XVI–XVII віці // Духовна Україна – К. , 1994. – с.245
34. Грушевський М.С. Історія України – Русі. – Т.V. – К. 1994. – с.265.
35. Там же.
36. Левицкий О. Внутреннее состояние Западно–русской церкви в польско–литовском государстве в конце XVI в. и Уния. – К., 1884. – с.71.